

A KÁLVÁRIÁK SZEREPE A TÁJKARAKTER MEGHATÁROZÁSÁBAN

THE ROLE OF CALVARIES IN DETERMINING LANDSCAPE CHARACTER

SZERZŐ/BY:
CSEMEZ ATTILA

BEVEZETÉS

A táj valamely összetartozást, egységet, komplexitást, az ökoszisztémák együttesét, az ember-természet kapcsolatot, az emberi tevékenységek tükröződését és a hagyományokat megőrző kontinuumot egyaránt jelenti. A tájban végbemenő folyamatok eleve egyediek, karakteresek. A tájkarakter meghatározásában az egyedi tájértékek és ezen belül a kálváriák különösen jelentősek.

A tájkarakter-elemzés a tájrendezési tevékenységet megalapozó munkarész. A tájkarakter megismerése lehetővé teszi a táj jellegzetes értékeinek bemutatását. Az emberi tevékenység hatására a táji adottságok az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb mértékben változtak. A tájkarakter-elemzést ezért az Európai Táj Egyezmény is tartalmazza (2007. évi CXI. törvény). Az Európai Táj Egyezményben a táj védelme, a táj kezelése, a táj tervezése nevesítve lett, amelyek alkalmazásához a tájkarakter ismerete alapfeltétel. A tájkarakter értékelése azonban a kontinens különböző országaiban már évtizedes kutatási-informatikai múlttal rendelkezik.

Jombach szerint (2014) „a tájkarakter a tájelemek elkülöníthető, felismer-

hető, egyedinek vagy tipikusnak tekinthető rendszere és/vagy mintázata, amely a táj kezelése céljából az egyik tájat megkülönbözteti a másiktól” (p. 13.).¹

A nemzeti tájkarakter meghatározásával az utóbbi években a legkülönbözőbb módon foglalkoztak. Eplényi (2012) Kalotaszeg tájkarakter-elemzésével,² Karancsi a tanyás tájkarakterrel,³ Kinsztler a Bakonyaljával foglalkozott.⁴ Czinkóczy és Kollányi (2009) a hazai adatok összegyűjtését és modellezését követően megállapította az ország 1 km²-es felosztásához tartozó 31 attribútum közötti összefüggéseket. A módszer alkalmas annak kifejezésére, hogy a tájkarakter változása mely változóktól és milyen mértékben függ.⁵

A kálváriák éppen sajátos jellegükből adódóan a táj karakterét alapvetően meghatározzák. A tájkarakter-elemzési módszerekben a domborzat kiemelt jelentőséget tölt be. A hegy- és dombvidéki kálváriák tájkaraktert meghatározó szerepe ezért is jelentős.

Óbudán nőttem fel. Édesanyám sokat vitt a környékben kirándulni. S nem mulasztottuk el az észak-budai térségben léte-sített kálváriák felkeresését sem. A

1 Jombach Sándor (2014): *Passzív képalakító távérzékelés a tájkarakter-elemzésben, doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola, p. 156*

2 Eplényi Anna (2012): *Kalotaszeg tájkarakter-elemzése, doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola, p. 190*

3 Karancsi Zoltán: *Tanyás tájkarakter, mint az Alföld jellegzetes tájképi értéke, http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/foldrajz/files/tanyak_eszetikaja.pdf*

4 Kinsztler Anita (2007): *Változó tájkarakter a Bakonyalján, TDK dolgozat, NyME Környezet- és Földtudományi Intézet, p. 33*

5 Czinkóczy Anna-Kollányi László (2009): *Magyarországi tájkarakter jellemzők elemzése diszkriminancia elemzés módszerével SPSS-ben, XIV. FMTÜ, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, pp. 63-66.*

INTRODUCTION

Landscape can mean cohesion, unity, complexity, groups of ecosystems, the relationship between humans and nature, a reflection of human activity, or a continuum which preserves traditions. The processes happening in landscapes are bound to be unique and distinctive. Unique landscape assets – including calvaries – are especially important in determining landscape character.

Landscape character assessment is a foundation for the practice of landscape planning. Understanding landscape character makes it possible to highlight the assets typical of a given landscape. In recent decades natural landscape features have undergone increasing change as a result of human activity. For this reason the European Landscape Convention (enacted in Hungary by Act CXI of 2007) includes landscape character assessment. Knowledge of landscape character is a precondition for the application of landscape protection, landscape management and landscape planning, which are all referred to in the European Landscape Convention. By the time the Convention appeared, however, landscape character assessment

already had a history of research and IT stretching back decades in various countries across the continent.

According to *Jombach* (2014), “Landscape character is a distinct, recognisable, unique or typical system and /or pattern of landscape elements which distinguishes one landscape from another for the purpose of landscape management”¹ (p. 13).

In recent years the determination of national landscape character has been addressed in a very wide variety of ways. *Eplény* has assessed the landscape character of Kalotaszeg (2012),² *Karancsi* the landscape character of farmsteads,³ and *Kinsztler* has looked at the Bakonyalja region.⁴ After collecting and modelling nationwide data, *Czinkóczy* and *Kollányi* (2009) divided the country into one kilometre-square divisions and identified the relationship between 31 attributes within each. The method is suitable for expressing which variables change in landscape character is dependent on, and to what extent.⁵

Through their distinct nature, calvaries fundamentally determine landscape character. Topography is

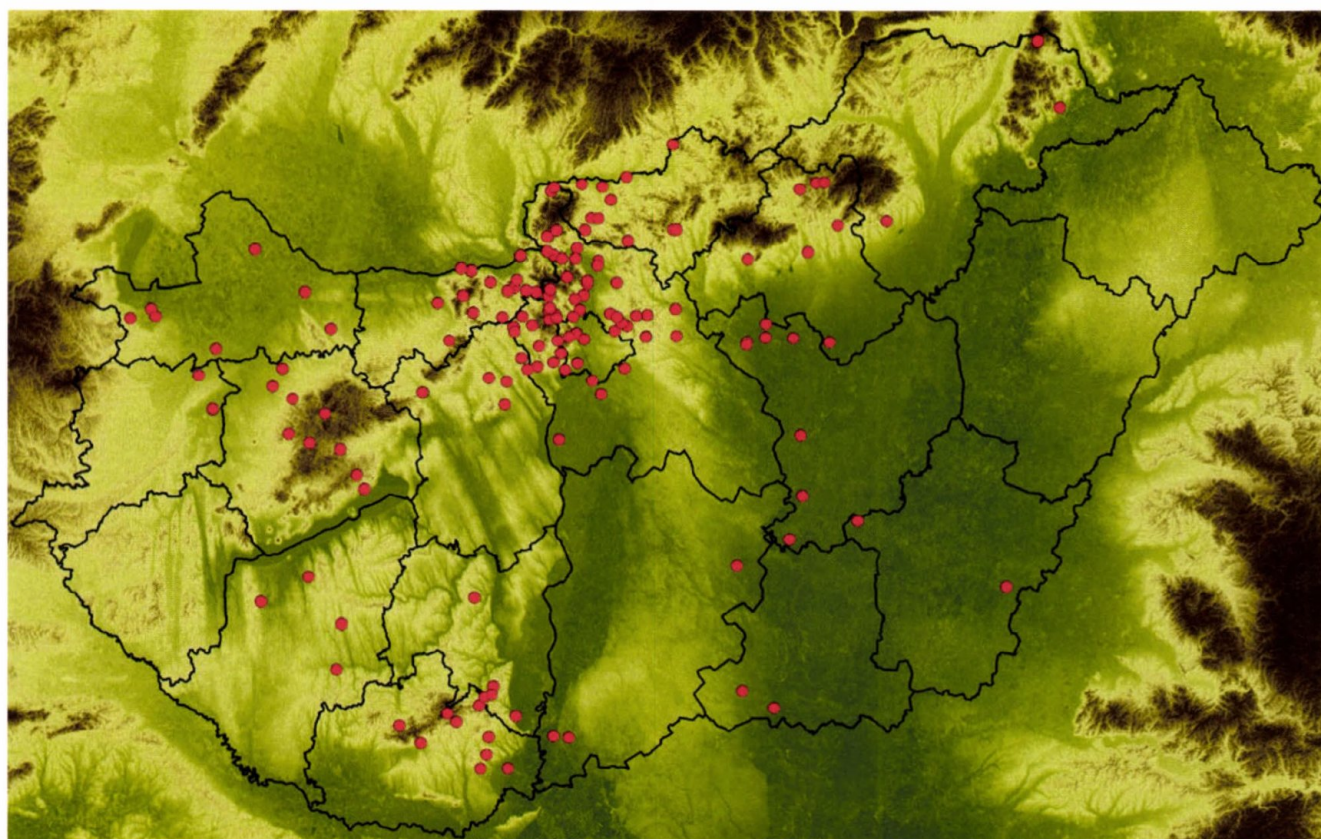
1 S. Jombach (2014): *Passive remote sensing in Landscape Character Assessment*, PhD Thesis, CUB, Doctoral Council of Life Sciences Landscape Architecture and Landscape Ecology, p. 156

2 A. Eplényi (2012): *The Landscape Characterisation of Kalotaszeg*, CUB, Doctoral Council of Life Sciences Landscape Architecture And Landscape Ecology, p. 190

3 Zoltán Karancsi: *Homestead landscape character as typical landscape value in the Great Hungarian Plain*, http://www.jgytft.u-szeged.hu/tanszek/foldrajz/files/tanyak_esztetikaja.pdf

4 A. Kinsztler (2007): *Changing landscape character in Bakonyalja*, Scientific Student Paper, UWH Department for Environmental and Earth Sciences, p. 33

5 Anna Czinkóczy- László Kollányi (2009): *Discriminant analysis method of Hungarian landscape character features with SPSS*, XIV. FMTÚ, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, pp. 63-66.

hozzáink közelebbi településekben lévőket (Solymár, Pesthidegkút, Pilisszántó, Pilisszentkereszt, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Zsámbék) éppen úgy, mint a távolabban lévőket (Budakeszi, Budaörs, Szentendre, Dorog). A dunakanyari települések közül Leányfalu, Kisoroszi, Dunabogdány, Visegrád, Esztergom, Vác, Nagymaros, Zebegény, Szob kálvária hegyei, domboldalai tartoztak a gyakrabban felkeresettebbek közé.

Gyermekkoromban a keresztút képeinek végignézése, a stációk megszámlálása, a sérült korpuszok és a bezárt kápolnák tudomásul vétele mellett a csúcsra feljutás és a kilátás volt a fő motiváció. A növények közül a törpe nőszirm, a leánykökörcsin és a tavaszi hérics hagyott kedves emlékeket (csak hallgató koromban tudatosult, hogy ezek a napos dolomit gyepek évelői). A kálváriaegyüttesek épített elemeiben a barbár pusztítás nyomainak láttán már akkor sem értettem, hogy miért kell az évszázados emlékeket tönkretenni. Olykor szerencsénk

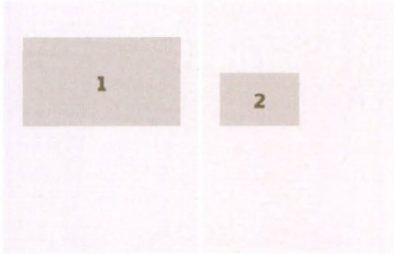
volt, a sokszoknyás, virágot és vizet a kálváriákhoz cipelő idős asszonyokkal is szóba tudtunk elegyedni.

A kálváriák között voltak méltóságteljesek, azaz valamennyi elemet megőrzők (Dorog, Dunabogdány, Esztergom, Pilisszántó, Vác) éppen úgy, mint igen egyszerűek, azaz az ösvény mellé leállított stációsorokból állóak (például Leányfalu, Kisoroszi, Pilismarót).

A KÁLVÁRIA ÉRTELMEZÉSE

A kálvária értelmezése az egyes diszciplínák képviselői szerint eltérő. Minden esetben a különböző elemek együttesét, meghatározott elvek szerint kialakított egységet jelent. Szolgáljon néhány példa a kálvária értelmezésére:

- A kálvária az épített és a természeti elemek közötti harmónia legszebb példája.
- A kálvária - az esetek többségében - a táji adottságokhoz, elsősorban a

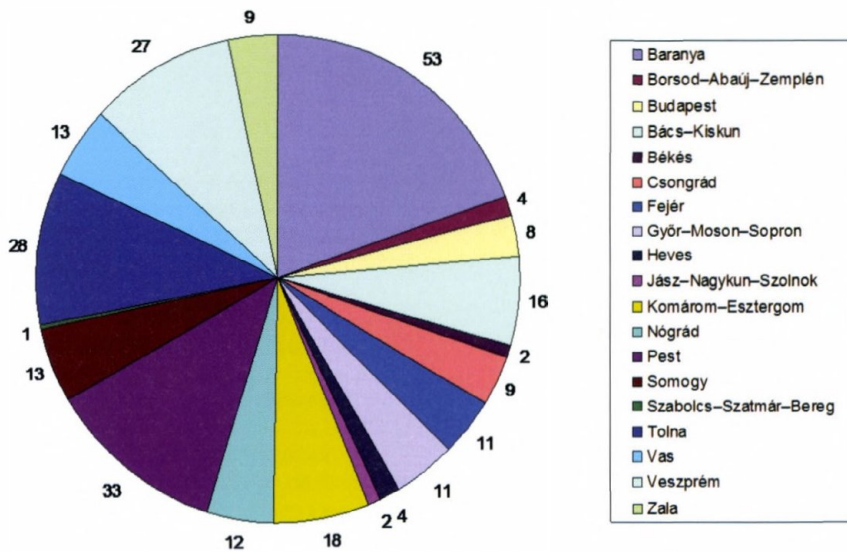

1. ábra/fig.:

A TÉKA projektben felmért kálváriák előfordulási helyei / The location of calvaries surveyed in the TÉKA project

2. ábra/fig.:

A kálváriák hazai előfordulási gyakorisága megyénként / Frequency of calvaries in Hungary according to county

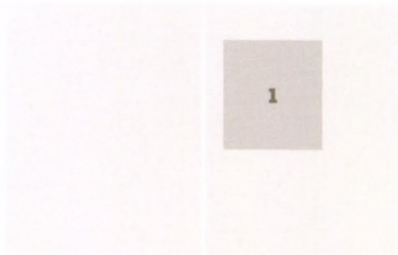
extremely important in landscape character assessment methods. The role of calvaries in determining landscape character in mountainous and hilly areas is therefore significant.

I grew up in Óbuda. My mother often took me on trips in the surrounding areas, and no opportunity was missed to see calvaries in the North Buda area. We saw those in settlements closer to us (Solymár, Pesthidegkút, Pilisszántó, Pilisszentkereszt, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Zsámbék), as well as in settlements further from us (Budakeszi, Budaörs, Szentendre, Dorog). Of the Danube Bend settlements, the hillside calvaries of Leányfalu, Kisoroszi, Dunabogdány, Visegrád, Esztergom, Vác, Nagymaros, Zebegény and Szob were among those we visited most frequently.

When I was a child, the main motivation when visiting a calvary - in addition to seeing every image, counting the Stations of the Cross and noting the

damaged corpora and closed chapels - was reaching the summit and taking in the view. Among the wild flowers encountered, the *Iris pumila* (Dwarf Iris), *Pulsatilla grandis* (Greater Pasque Flower) and *Adonis vernalis* (Pheasant's Eye) left me with fond memories (it was not until my student days that I learned that these are perennials typical of sunny dolomite grasslands). Even then, when I saw the results of barbaric abuse visited upon the built elements of calvary ensembles, I could not understand the need to destroy centuries-old heritage artefacts. Sometimes we were lucky enough to engage in conversation with elderly women in full petticoats carrying flowers and water to the calvaries.

Some of the calvaries were imposing, with all their elements in place (Dorog, Dunabogdány, Esztergom, Pilisszántó, Vác), while others were very simple in form: a series of stations lining a path (such as Leányfalu, Kisoroszi and Pilismarót).

1. táblázat/table:

A kálváriák építészeti típusai és előfordulási példák⁸ / Architectural types of calvary and locations of examples⁸ (Dollmayer, 2006, p. 31)

domborzati adottságokhoz messzemenően alkalmazkodó elem-együttes.

- A kálvária a művi elemek és a fás növényzet által meghatározott tér.
- A kálvária karakteres tájképi elem.
- A kálvária a szakralitás legszebb tájképi megvalósítása.
- A kálvária a tájba illesztés egyik legszebb példája.
- A kálvária a településen lakók közösségének alkotása, szemléletének tükröződése.
- A kálvária a keresztre feszítés jeleneit ábrázoló műalkotás.⁶
- A kálvária sajátos ikonográfiai program és az általános építészeti-képzőművészeti forma összeolvadása (Szilágyi, 1980).
- A kálvária sajátos, vallási tartalommal bíró építészeti, képzőművészeti együttes.⁷
- A kálvária Krisztus keresztre feszítése helyének (Golgota) a táji adottságokhoz alkalmazkodó tükröződése.
- A kálvária egyedi tájérték.
- A kálvária mértani alakzat különböző formái, alaprajzi megoldásokkal.
- A kálvária a zöld (biológiailag aktív felület) dominanciája.

A KÁLVÁRIÁK LÉTESÍTÉSE

Magyarországon a kálváriák létesítése széles körben a török kiűzése után kezdődött. Jóllehet a nyugati országrészben már 1647-től Modorfalván, Besztercebányán,

Sopronbánfalván, valamint Fiumében létesítettek kálváriákat (Szilágyi, 1980).

A hazai kálváriák építése a katolicizmus térhódításával és a barokk művészettel szorosan összefügg.

A kálváriák fő elemei a keresztút (stációk), a keresztek (Krisztus és a két lator), a kápolna vagy a kálvária építmény. A XVII-XVIII. században a kálváriákhoz gyakran remetelak is épült. A kálváriatípusokat és az előfordulási helyüket az 1. táblázat tartalmazza.

A kálváriák leglátványosabb elemei a szimmetrikusan vagy ritmusosan elhelyezett stációk. A stációk alaprajzi elrendezése, vonalvezetése szerint megkülönböztetünk

- egyenes (például Dorog, Magyarpolány, Márkó, Veszprémfajsz),
- szimmetrikus (például Bátaszék, Bakonykúti, Mecseknádasd, Tihany, Vöröstó),
- íves (például Gyulafirátót),
- körcikk (például Solymár),
- csiga, spirális (például Budaörs),⁹
- kör, ovális (például Bp. Józsefváros, Pilisszántó, Szentendre),
- „megtört”, az utat követő (például Barnag, Kőszeg, Pesthidegkút, Zebegény),
- téglalap alakú (például Nagytevel) valamint
- „cikkcakkos” (például Selmechánya) formájú kálváriaegyütteseket¹⁰

A stációk száma az esetek többségében 14. Előfordul azonban kevesebb (például Esztergomban, Magyarpolányon

⁶ Szilágyi István (1980): Kálváriák, Corvina Kiadó Budapest p. 143

⁷ Dollmayer Petra (2006): A kálváriák, mint tájalkotó elemek, BCE Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék, Diplomaterv, p. 94 + 32 old. melléklet

⁸ Dollmayer Petra (2006): A kálváriák, mint tájalkotó elemek, BCE Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék, Diplomaterv p. 31.

⁹ Dr. Sallay Ágnes, Jombach Sándor, Filepné Kovács Krisztina: Landscape changes and function lost landscape values, APPLIED ECOLOGY AND ENVIRONMENTAL RESEARCH 10: © pp. 157-172.

¹⁰ Csemez Attila (2014): Kálváriák tájba illesztése (előadás), Magyar Urbanisztikai Társaság Környezetésztétikai Tagozat, 2014. október 7.

Típusok és altípusok / Types and subtypes	Példák / Examples
1. Stációs típus / Disposition of stations	
1.1. Lineáris elrendezésű / Linear arrangement	Dunabogdány, Gyulafrátót, Szentbékállá, Vác – Hétkápolna
1.2. Stációk az út két oldalán / Stations on two sides of a path	
1.2.1. Stációk egymáshoz közel állnak / Stations standing close to one another	Baja, Békásmegyer – Ezüsthely, Pécs, Piliscsaba
1.2.2. Stációk egymástól viszonylag távol állnak / Stations standing relatively far from one another	Jánoshalma, Vöröstó
1.3. Zárt térhatású stációs kálváriák / Calvaries with stations creating a sense of enclosure	Gencsapáti, Monok, Pilisszántó, Városlőd
1.3.1. Az építmény köré támfalat húztak / Retaining walls around the building	Sárvár, Sitke
1.3.2. Stációk kerítésfalba mélyített fülkék / Stations in niches in surrounding wall	Kaposvár, Nagytevel, Szentendre, Zalaegerszeg
2. Kálváriáépítmények / Calvary buildings	
2.1. Falazott meg alkotja az építmény magját / The core of the building is in masonry	Celldőmök, Feldebrő, Gödöllő, Kismarton, Mogyoród, Mezőkövesd, Páli, Szentendre, Szob, Vác – Kosdi út mellett
2.2. A műdomb válik uralkodóvá / An artificial hill as the dominant feature	Fertőszéplak, Kenyeri, Velem
2.3. Kálváriajelenet kápolnaszerű fülkében / Calvary scenes in chapel-like structures	Bucsuszentlászló, Gyula, Kolozsmonostor, Mátraverebély, Sümeg, Vasvár
3. Összetett (vegyes) típus / Hybrid types	
3.1. Stációk kálváriajelenettel / Stations with calvary scene	A legtöbb kálvária lezáró eleme a hármaskereszt, így ebbe a típusba sorolhatók. Tájji szempontból viszont legfeltűnőbb elemük a stációsor, így a példákat a stációs kálváriáknál mutatom be.
3.2. Stációk kálváriáépítménnyel / Stations with calvary building	Bátaszék, Győr, Józsefváros, Pápa
3.3. Ünnepeles kompozíciók / Ceremonial compositions	Eperjes, Kassa, Selmecbánya
4. Egyedi megoldású kálváriák / Unique calvaries	Miskolc – Lillafüred, Salgótarján

INTERPRETATION OF CALVARIES

According to representatives from various disciplines, calvaries can be interpreted in a number of ways. All of these recognise that a calvary is a group of various elements and a unity formed according to defined principles. The following are a few examples of the interpretation of calvaries:

- The calvary as the finest example of harmony between the built and natural elements.
- In most cases calvaries are groups of elements which are highly adapted to landscape conditions, primarily topography.
- The calvary as a space defined by designed elements and woody vegetation.
- Calvaries as distinctive landscape features.
- The calvary as the most beautiful scenic realisation of the sacred.
- The calvary as one of the most beautiful examples of integration within a landscape.

- The calvary as a creation of the community of a settlement's inhabitants and a reflection of their worldview.
- The calvary as a work of art depicting scenes of the Crucifixion (Szilágyi, 1980).
- The calvary as an amalgam of a specific programme of iconography and general architectural and artistic form.⁶
- The calvary as a specific architectural and artistic ensemble with religious content⁷ (Dollmayer, 2006).
- The calvary as a reflection of the place of Christ's crucifixion (Golgotha), adapted to landscape conditions.
- The calvary as a unique landscape asset.
- The various geometrical forms and plan layouts of calvaries.
- The dominance of green (biologically active) areas in calvaries.

6 I. Szilágyi (1980): *Calvaries*, Corvina Kiadó Budapest p. 143

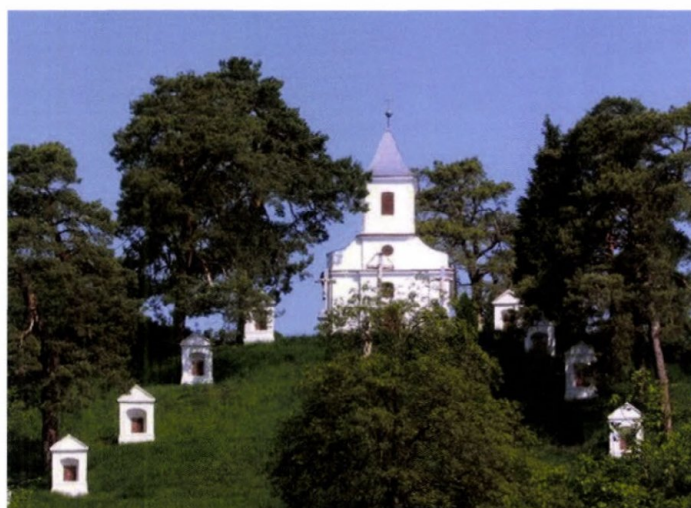
7 P. Dollmayer (2006): *Calvaries as landscape elements*, CUB Department for Landscape planning, thesis, p. 94 + 32 old. melléklet

8 P. Dollmayer (2006): *Calvaries as landscape elements*, CUB Department for Landscape planning, thesis, p. 94 + 32 old. melléklet p. 31.

Dorog (Komárom–Esztergom megye)

Mecseknádasd (Baranya megye)

és Pápán öt, Barnagon nyolc), valamint több is (Bátaszéken 16).

Sajátosnak tekinthető a sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária. A Szár-hegy csúcsán 1935-ben felállított századik országzászlóhoz felvezető út mentén a 14 stáció az elcsatolt városoknak állított emléket táblákkal, feliratokkal, címerekkel.¹¹

A HAZAI KÁLVÁRIÁK ELTERJEDÉSE ÉS SZÁMA

Az internetes forrás (<http://csendhegyek.blogspot.hu>) szerint Magyarországon 247 kálvária található. A TÉKA (TájÉrték KAtlaszter) projektben 183 kálváriát mértünk fel (1. ábra).¹² Szilágyi (1980) ötvenegynéhányat írt le könyvében. Dollmayer (2006) 46 kálváriát helyszínel, vizsgált, tipizált minősített, illetve

hasonlított össze. (Én százegynéhányat mértem fel GPS-sel.) Kálváriákat kizárólag a katolikus településekben és többnyire a svábok építettek. A kálváriák hazai megoszlása igen eltérő. A megyéni megosztást az 2. ábrán mutatom be.

A KÁLVÁRIÁK ELHELYEZÉSE

A kálváriák építéséhez a megfelelő helyet ki kellett választani. A kiválasztáskor figyelembe kell (kell) venni

- a felszíni adottságokat (hegy- és dombvidék, síkvidék),
- a település központjától (templom, parókia) a távolságot,
- a tájképi és a településszerkezeti kapcsolatot,
- a tulajdonviszonyokat.

¹¹ <http://satoraljaulyhely.hu>

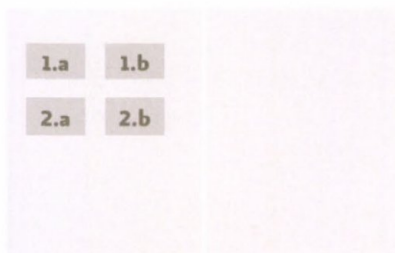
¹² Dr. Sallay Ágnes: Tájértékek a Zsámbéki-medencében, In: Máté Zsuzsanna, Dr. Kollányi László (szerk.) Rejtőzködő Kincsek: TÉKA Tájértékek Magyarországon. Budapest: BCE Tájépítészeti Kar, 2011. pp. 47-54.

¹³ Google earth, 2014. 04. 30.)

¹⁴ http://www.kektura.click.hu/OKT/szovegek/magyar2/14_tura.html

¹⁵ Google earth, 2013. 10. 17.

¹⁶ <http://szallasweb.instantweb.hu>

1.a fotó/photo: műholdképe¹⁵ / Dorogi kálvária műholdképe¹³ / Map of Dorog
1.b fotó/photo: Dorogi kálvária¹⁴ / Calvary of Dorog
2.a fotó/photo: Mecseknádasdi kálvária
2.b fotó/photo: Mecseknádasdi kálvária

THE CREATION OF CALVARIES

In Hungary, the widespread emergence of calvaries began after the expulsion of Turkish occupiers, although from as early as 1647 onwards calvaries were established in the western part of the country in Modorfalva, Besztercebánya (Banská Bystrica), Sopronbánfalva and Fiume (Rijeka) (Szilágyi, 1980). The construction of Hungarian calvaries is closely related to the spread of Catholicism and to Baroque art.

The main elements of a calvary are the Way of the Cross (the stations), crosses (Christ and the two thieves) and a chapel or calvary building. In the 17th and 18th centuries hermitages were also often built at calvaries. The types of calvary and their locations are shown in Table 1.

The most prominent elements of calvaries are the symmetrically or rhythmically placed Stations of the Cross. Calvary ensembles can be classified as follows (Csemez, 2014), according to the plan arrangement and the route linking the stations:

- straight (Dorog, Magyarpolány, Márkó, Veszprémfajszt),
- symmetrical (Bátaszék, Bakonykúti, Mecseknádasd, Tihany, Vöröstó),
- curved (Gyulafrátót),
- arc-shaped (Solymár),
- spiral (Budaörs),⁹
- circular, oval (Józsefváros in Budapest, Pilisszántó, Szentendre),

- “discontinuous”, following the line of the road or path (Barnag, Kőszeg, Pesthidegkút, Zebegény),
- rectangular (Nagytevel),
- zigzag (Selmecebánya/ Banská Štiavnica).¹⁰

In most cases there are 14 stations. In some places there are fewer, however (for example 5 in Esztergom, Magyarpolány and Pápa and 8 in Barnag), or more (16 in Bátaszék).

The Hungarian calvary in Sátorajújhely can be considered a special example. In 1935 the one hundredth national flag was erected at the top of Szár Hill, and alongside the path leading to it 14 stations were built, each with a memorial plaque, inscription and coat of arms representing a town lost by Hungary after 1920.¹¹

THE DISTRIBUTION AND NUMBER OF CALVARIES IN HUNGARY

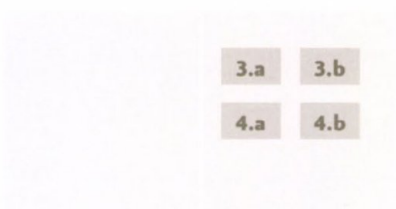
According to one internet site (<http://csendhegyek.blogspot.hu>), there are 247 calvaries in Hungary. Within the TÉKA project we surveyed 183 calvaries (Figure 1).¹² Szilágyi wrote about a little over 50 in his book (1980). Dollmayer (2006) visited, examined, typologically evaluated and compared 46 calvaries (I made GPS surveys of a little over 100). Calvaries were only built in Catholic settlements, mostly by Swabians. The

⁹ Dr. Sallay Á., S. Jombach, K. Filepné Kovács: Landscape changes and function lost landscape values, *APPLIED ECOLOGY AND ENVIRONMENTAL RESEARCH* 10: © pp. 157-172.

¹⁰ A. Csemez (2014): Calvaries fit into the landscape (lecture), Hungarian Urban Planning Society Department for Environment-Esthetic, 2014. október 7.

¹¹ <http://satorajaujyhely.hu>

¹² Dr. Ágnes Sallay: Landscape values in the Zsámbék-basin, In: Máté Zsuzsanna, Dr. Kollányi László (szerk.) *Hiding Treasures: TÉKA landscape values in Hungary*. Budapest: BCE Tájépítészeti Kar, 2011. pp. 47-54.

3.a fotó/photo:

Gyulafrátóti kálvária műholdképe¹⁷ / Map of Gyulafrátót

3.b fotó/photo:

Gyulafrátóti kálvária¹⁸ / Calvary of Gyulafrátót

4.a fotó/photo:

Solymári kálvária műholdképe¹⁹ / Map of Solymár

4.b fotó/photo:

Solymári kálvária²⁰ / Calvary of Solymár

Egy-egy kálvária felkeresésekor első gondolatom az volt, hogy ha nekem kellene a helyet kiválasztanom, akkor vajon mi lenne az eredmény. Az esetek többségében az alkotókéhoz hasonló helyválasztásra jutottam. Mindössze a településszerkezeti kapcsolat kapott volna nagyobb hangsúlyt, de a tulajdonviszonyok ismeretében lehet, hogy erre sem volt más mód.

Felszíni adottságok

Hegy- és dombvidéki településeknél egyértelműen a terepalakulatot ki kell használni. A Golgotát, a Koponyák-hegyét tekintették mérvadónak, jóllehet a Jeruzsálem melletti koponya alakú „hegy” sokkal inkább dombra emlékeztet.

A hazai „hegy” kiválasztására jó példa az esztergomi Szent Tamás-hegy, a visegrádi Kálvária-hegy, a solymári és a magyarpolányi hegyek. Platószerű hegytetőre Lókúton és Városlődön emeltek kálváriát.

Karakteres hegy hiányában a választás a hegyoldalra vagy a dombra esett. Hegyoldalra épültek kálváriák Dunabogdányban, Gyulafrátóton, Nagymaroson. A dombtető kiválasztásának szép példája Budaörs. Domboldalon Márianosztrán, Tihanyban, Vöröstón létesítettek kálváriákat. A síksági telepítésre jó példák Bátaszék, Győr, Pápa, Székesfehérvár kálváriái.

Távolság a település központjától

Kálváriát a minél gyorsabb elérhetőség miatt a templomhoz, a falu központjához volt célszerű építeni. A domborzati

adottságok több helyen lehetővé tették a településben (például Esztergom) kálvária építését. Ellenkező esetben a település széléhez legközelebbi hegyre esett a választás (például Budaörs, Dunabogdány, Gyulafrátót, Vác). Gyakran – a közeli domb hiányában – hosszabb sétát kellett a kálváriáig tenni (például Barnag, Pesthidegkút, Pilisvörösvár). Sajnálatosan a kálváriaegyüttes fenntartása, rendszeres ápolása távolságarányosan csökken, míg az építményekben a rongálás mértéke növekedik.

Tájképi és településszerkezeti kapcsolat

A tájképi kapcsolat, azaz a település és a kálvária közötti látványkapcsolat hegy- és dombvidéken az esetek többségében megvolt. Kivételt az erdő takarása és a későbbi beépítés (főleg síkvidéken) jelentett. A kálvária látványa akkor volt biztosítva, ha a hely kijelölésére legelőn, kaszálón vagy kopáron került sor (például Budaörs, Gyulafrátót, Solymár, Sós-kút, Vöröstó). Erdőben csak abban az esetben alakulhatott ki látványkapcsolat, ha a stációk elhelyezésére olyan nyiladékban került sor, amely a település felé irányult (például Magyarpolány). Az erdőben kialakított kálváriák a településekből nem láthatók (például Budakeszi, Visegrád).

A közvetlen településszerkezeti kapcsolat kialakítására, azaz a kálvária axiális elhelyezésére hegy- és dombvidéken ritkán kerülhetett sor. Mai kifejezéssel élve, nem éltek eleink a településtervezési, a közlekedési térformálás eszkö-

¹⁷ Google earth, 2012. 08. 06.

¹⁸ <http://www.panoramio.com>

¹⁹ Google earth, 2014. 03. 14.

²⁰ <http://karpatutak3.blogspot.hu/2014/01/solymari-setak.html>

Gyulafirátót (Veszprém megye)

Solymár (Pest megye)

distribution of calvaries in Hungary is very uneven. The distribution according to county is shown in Figure 2.

LOCATION OF CALVARIES

Suitable sites had to be chosen for the construction of calvaries. As part of this exercise, the following factors have (had) to be considered:

- surface conditions (mountainous and hilly areas, flatland)
- distance from the settlement centre (church, presbytery)
- the relation between landscape and settlement structure
- ownership rights

When visiting the calvaries, my first thought was how it would have turned out if the choice of its location had been my responsibility. In most cases I would have made the same decision as those who were in that position. At most I would only have placed more emphasis on relating to settlement structure, but taking ownership rights into consideration, there might have been no other choice available to the builders.

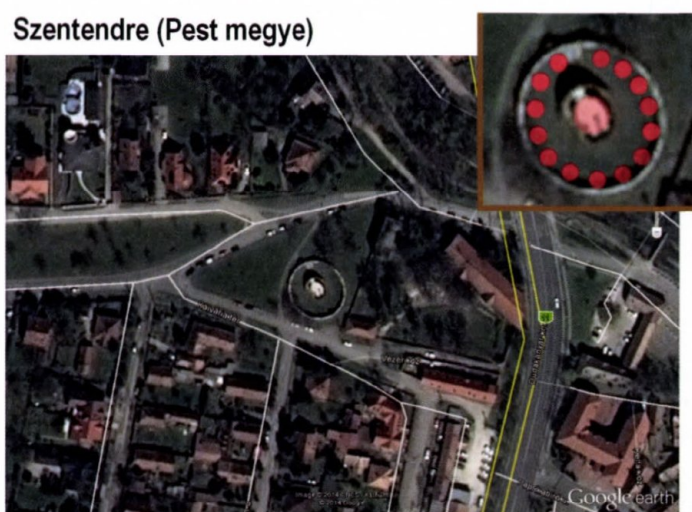
Surface conditions

Clearly topography must be exploited in mountain and hillside settlements. Golgotha, the “mount of skulls”, was considered the model, although the skull-shaped “mountain” outside Jerusalem is much more like a hill.

Budaörs (Pest megye)

Szentendre (Pest megye)

zeivel. A kálváriát sokszor bonyolultan, utcák, földutak – sőt magántulajdonban lévő telkek – igénybevételével lehet csak elérni (Barnag, Pilisvörösvár, Vöröstoró).

A KÁLVÁRIÁK TERÜLETHASZNÁLATI KAPCSOLATA

A kálváriák kialakítására valameny-nyi területhasználatra vannak példák:

- Erdőben (Kőszeg, Visegrád)
- Nyiladéokban (Kisoroszi, Pilisszentkereszt)
- Fasor mentén (Dunabogdány)
- Kettős fasor között (Bakonykúti, Márianosztra, Mecseknádasd)
- Réten, legelőn, kaszálón, kopáron (Budaörs, Sós-kút, Vöröstoró)
- Temetőben (Mogyoród, Pápa)

- Városban (Győr, Székesfehérvár, Vác)
- Templomkertben (Nagytevel)
- Parkban (például Tihany)

Természetesen a fasor, valamint a fasorok telepítésére a kálváriák létesítését követően került sor. Bakonykútin vadgesztenye, Márianosztrán hársfa és Mecseknádasdon feketefenyő kettős fasorok a térhatároló elemek. Mecseknádasdon a perspektív hatás erősítése érdekében a fasorokat nem párhuzamosan, hanem összetartó módon telepítették.

KÁLVÁRIÁK ILLESZKEDÉSE A TÁJ ADOTTSÁGOKHOZ

A stációsorok elhelyezkedése alapján egy-egy példával érzékeltetem a kálváriák táji kapcsolatát. Minden egyes

- 21** Sallay Á.-Molnár J. L.-Valánszki I.-Szabó Á. 2012: Táj- és természeti értékek az agglomeráció szorításában, in: *Fenn tartható fejlődés, Élhető régió, Élhető települési táj*, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, pp.161-174.
- 22** Google earth, 2014. 03. 14.
- 23** <http://csendhegyek.blogspot.hu>
- 24** Google earth, 2013. 04. 16.
- 25** <http://www.lltk.hu/mustra/811346>

5.a fotó/photo:
Budaörsi kálvária
műholdképe²² / Map
of Budaörs

5.b fotó/photo:
Budaörsi kálvária²³ /
Calvary of Budaörs

6.a fotó/photo:
Szentendrei kálvária
műholdképe²⁴ / Map
of Szentendre

6.b fotó/photo:
Szentendrei kálvária²⁵
/ Calvary of
Szentendre

Good examples in Hungary of sites selected as “mountains” are Szent Tamás Hill in Esztergom, Kálvária Hill in Visegrád, and hills in Solymár and Magyarpolány. Calvaries were also constructed on the plateau-like hill in Lókút and in Városlőd.

In the absence of a distinctive high hill, a lower hill or hillside would be chosen. Calvaries were built on hillsides in Dunabogdány, Gyulafirátót and Nagymaros. There is a fine example of a hilltop site in Budaörs. There are hillside calvaries in Márianosztra, Tihany and Vöröstó, and good lowland examples in Bátaszék, Győr, Pápa and Székesfehérvár.

Distance from the centre of the settlement

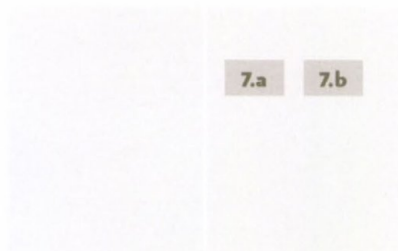
It was practical to locate calvaries so that access from the church or the centre of the settlement was as easy and quick as possible. In many places topography enabled construction of a calvary within the settlement (for example at Esztergom). Otherwise, the hill nearest to the edge of the settlement was chosen (for example at Budaörs Dunabogdány, Gyulafirátót and Vác). Due to the absence of a nearby hill it was often necessary to walk quite far to a calvary (for example at Barnag, Pesthidegkút and Pilisvörösvár). Regrettably, the level of maintenance and regular care of calvaries has proved to be inversely proportional

to distance from the settlement, and disrepair increases with this distance.

Landscape and settlement structure relationship

In most cases there was a landscape link – i.e. a visual connection between a settlement and a calvary – in mountainous and hilly areas. Exceptions to this were due to sightlines blocked by wooded areas and by later buildings (mainly in lowland areas). The view of a calvary was guaranteed if the chosen site was on pastureland, grassland or a treeless area (for example Budaörs Gyulafirátót, Solymár, Sós-kút, Vöröstó). In a wooded area a visual link could only be formed if the stations were placed in a clearing oriented towards the settlement (for example at Magyarpolány). Otherwise a calvary in a wood or forest could not be seen from the settlement (for example Budakeszi, or Visegrád).

In mountainous and hilly areas a direct link to the settlement structure – i.e. the axial positioning of a calvary – rarely occurred. Using today’s terms, our forebears did not take advantage of settlement planning and transport planning tools. Often calvaries could only be reached via complex networks of streets and dirt roads – even crossing privately-owned areas (Barnag, Pilisvörösvár, or Vöröstó).

7.a fotó/photo:

Barnagi kálvária műholdképe²⁶ / Map of Barnag

7.b fotó/photo:

Barnagi kálvária / Calvary of Barnag (A SZERZŐ FELVÉTELE/ PHOTO: AUTHOR)

helyszínhez egy-egy ortofotót (amelynek jobb felső sarkában a kinagyított kálvária – az épített elemek kiemelésével – látható) és fényképet mellékeltem.

Egyenes vonalú: Dorog

(1.a fotó és 1.b fotó)

A kálváriát a város nyugati oldalán emelkedő hegy oldalában, a kápolna építését (1928–1929) követően létesítették. Komoly tereprendezést kellett végezni, hogy a 14 stáció mindegyike egy-egy teraszra kerülhessen. A stációk felújítására 1996-ban került sor. Sajnálatosan a hegy tetején álló barokk kápolnát az 1970-es években lebontották és helyébe egy – azóta is rendeltetés nélküli – aknát építettek. A kálváriáról a városra korlátozásmentesen rá lehet látni.

Szimmetrikus: Mecseknádasd

(2.a fotó és 2.b fotó)

A kálvária déli domboldalon került kialakításra. A két sorban elhelyezett stációk (1798) száma 14, amelyek összetartanak. A tengelyben, a dombtetőn az együtttest kápolna (1798–1811) zárja. A stációkat teraszokra helyezték. A késő barokk kompozíciót feketefenyő fasorok határolják. A kálvária a lakóterületen karakteres tájélem, amelynek teraszairól más és más térélmény adódik.

Íves: Gyulafirátót

(3.a fotó és 3.b fotó)

A római katolikus templom feletti dombon létesítették a kálváriát. A domboldalon elhelyezett stációk (összesen 14) követik a gerincvonalat, ezért ívesen jobbra elhajlanak. A kőkeresztet 1827-ben állították. A stációkat 1903-ban helyezték el. Felújításukra 1994-ben került sor. A kálváriáról panoráma kilátás nyílik több kilométernyi távolságra.

Körcikk: Solymár

(4.a fotó és 4.b fotó)

A kopár Szél-hegyre (241 m) a XIX. században kápolnát is építettek, amely azonban az egyik stációval együtt elpusztult. A körcikk alakban vezetett út mentén szép kilátás tárul fel a Pilis-hegység és a település felé egyaránt. Az 1999-ben megkezdett felújítás során modern kereszt is került a megsemmisült helyére. A kálváriáról a Pilis vonulatától a településig fantasztikus kilátás nyílik.

Csiga, spirális: Budaörs

(5.a fotó és 5.b fotó)

A kopár dombra (174 m tengerszint feletti magasságú) 1817-ben kápolnát építettek. A 14 stációt (1852) csiga alakban, a dombot körüljárva, az egyenletesen emelkedő út mentén helyezték

²⁶ Google earth, 2012. 08. 06.

THE RELATIONSHIP BETWEEN CALVARIES AND LAND USE

Well-known examples of calvaries related to a range of land uses:

- In a wooded area (for example Kőszeg, Visegrád)
- In a forest clearing (for example Kisoroszi, Pilisszentkereszt)
- Alongside a line of trees (for example Dunabogdány)
- Between two lines of trees (for example Bakonykúti, Márianosztra, Mecseknádasd)
- On pastureland, grassland or treeless areas (for example Budaörs, Sósút, Vöröstó)
- In a cemetery (for example Mogyoród, Pápa)
- In a town or city (for example Győr, Székesfehérvár, Vác)
- In a churchyard (for example Nagytevel)
- In a park (for example Tihany)

Of course, lines of trees were planted after calvaries were set up. The spatially defining elements were avenues of horse chestnuts in Bakonykúti, linden trees in Márianosztra and black pines in Mecseknádasd. In Mecseknádasd the trees were planted in converging

rather than parallel lines, in order to strengthen the perspective effect.

CALVARIES' INTEGRATION IN LANDSCAPES

I have given a sense of calvaries' relationship with landscape through some examples of the disposition of the Stations of the Cross. For each site I have included a photograph and orthophotograph, in the upper right-hand corner of which can be seen an enlargement of the calvary, with built elements highlighted.

Straight: Dorog

(Photo 1.a¹³ and photo 1.b¹⁴)

The calvary was established on a hillside on the west side of the town after the construction of the chapel (1928–1929). Major landscaping was necessary in order to place each of the 14 stations on its own terrace. The stations were renovated in 1996. Regrettably, the Baroque hilltop chapel was demolished in the 1970s and replaced by a mineshaft, which has been unused since then. There are unrestricted views of the town from the calvary.

¹³ Google earth, 2014. 04. 30.)

¹⁴ http://www.kektura.click.hu/OKT/szovegek/magyar2/14_tura.html

el. Valószínűleg az idősek kisebb megterhelése véget vezették az utat spirálisan, amelyről a városrész nagyon szépen feltáruul. A 2002-ben felújított kálvária előtt közparkot alakítottak ki. A kálváriadomb lábánál jelképes kerítésként terméskőfalat húztak.²¹

Kör, ovális: Szentendre
(6.a fotó és 6.b fotó)

A Bükkös-patak melletti dombon, a Szent György-hegyen 1762-ben építették a kör alakú kálváriaépítményt. A 15 stációfülkét a körfalban alakították

ki. A keresztutat ábrázoló festett képeket 1903-ban domborművekre cserélték. Az 1960-as években a három kökeresztet felújították, amelyekre festett bádogkorpuszok kerültek. A lezárt kálváriaépítménybe csak a kovácsoltvas kapun lehet bekukucskálni.

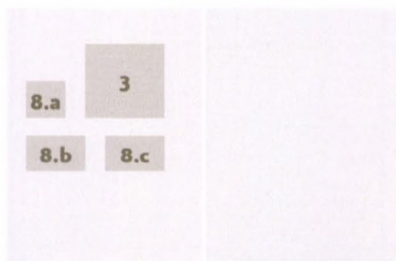
„Megtört”, az utat követő: Barnag
(7.a fotó és 7.b fotó)

A kálváriához a falu szélétől földúton, a völgyfenéken és a domboldali temetőn keresztül lehet eljutni. A nyolc stáció (1795-1798) követi az utat, amely

27 Szilágyi István (2006): *A Selmecbányai kálvária és ábrázolásai, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiai Munkaközösség, Budapest*

28 Google earth, 2013. 10. 17.

29 Szilágyi István (2006): *A Selmecbányai kálvária és ábrázolásai, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiai Munkaközösség, Budapest, p. 56*

8.a fotó/photo:

Selmecbányai kálvária műholdképe²⁸ / Map of Selmecbánya

8.b fotó/photo: Selmecbányai kálvária / Calvary of Selmecbánya

(A SZERŐ FELVÉTELE/ PHOTO: AUTHOR)

8.c fotó/photo:

A keresztút eredeti képei a Selmecbányai Helytörténeti Múzeumban / The original pictures of the Stations of the cross found in the Museum of Local History of Selmecbánya

(A SZERŐ FELVÉTELE/ PHOTO: AUTHOR)

3. ábra/fig.:

A selmecbányai kálvária ábrázolása 1812-ből²⁹ / Calvary of Selmecbánya, 1812

Symmetrical: Mecseknádasd

(Photo 2.a¹⁵ and photo 2.b¹⁶)

The calvary was constructed on a southern hillside. The 14 stations (1798) form two converging rows. The axis of the composition is closed by a hilltop chapel (1798–1811). The stations are on terraces. The late Baroque composition is bounded by lines of black pines. In the residential area the calvary is a distinctive landscape element, the terraces of which offer differing spatial experiences.

Curved: Gyulafirátót

(Photo 3.a¹⁷ and photo 3.b¹⁸)

The calvary was established on the hill overlooking the Roman Catholic church. The 14 stations on the hillside follow the ridge line, and so the line curves to the right. The stone cross was erected in 1827 and the stations in 1903. Renovation took place in 1994. There are panoramic views from the calvary extend several kilometres.

Arc-shaped: Solymár

(Photo 4.a¹⁹ and photo 4.b²⁰)

In the nineteenth century a chapel was built on the treeless Szél Hill (241 m.), but it was destroyed along with one of the Stations of the Cross. The arc-shaped path affords beautiful views of the Pilis Mountains and the town. During the renovation which started in 1999, a modern cross was erected on the site of the one which had been destroyed. From the calvary there are superb views extending from the Pilis range to the town.

Spiral: Budaörs

(Photo 5.a²¹ and photo 5.b²²)

In 1817 a chapel was built on the treeless hill (174 metres above sea level). The 14 stations were laid out (in 1852) in a spiral around the hill, alongside a smoothly rising path. The spiral path was probably easier for elderly people to walk up, and its route reveals the urban area below in an extremely picturesque manner. A public park has been established in front of the calvary, which was renovated in 2002. A stone wall was built at the foot of the calvary hill as a symbolic boundary.²³

Round, oval: Szentendre

(Photo 6.a²⁴ and photo 6.b²⁵)

The circular calvary structure was built in 1762 on Szent György Hill, next to the Bükkös Creek. The 15 niches for stations were built into the circular wall. The paintings depicting the Way of the Cross were replaced by bas-reliefs in 1903, and in 1960 the three stone crosses were renovated, and were given painted metal corpora. The interior of the closed calvary structure can only be glimpsed through its wrought iron gate.

“Discontinuous”, following the line of the road or path: Barnag

(Photo 7.a²⁶ and photo 7.b)

The calvary can be reached from the edge of the village by a dirt road, along the bottom of a valley and across the hillside cemetery. The eight stations (1795–1798) follow the path that after the

¹⁵ Google earth, 2013. 10. 17.

¹⁶ <http://szallasweb.instantweb.hu>

¹⁷ Google earth, 2012. 08. 06.

¹⁸ <http://www.panoramio.com>

¹⁹ Google earth, 2014. 03. 14.

²⁰ <http://karpatutak3.blogspot.hu/2014/01/solymari-setak.html>

²¹ Á. Sallay – J. L. Molnár– I. Valánszki– Á. Szabó 2012: Landscape and nature values in the agglomeration in Budapest, in: Sustainable development, Livable region, Livable urban landscape, CUB, Budapest, pp.161–174.

²² Google earth, 2014. 03. 14.

²³ <http://csendhegyek.blogspot.hu>

²⁴ Google earth, 2013. 04. 16.

²⁵ <http://www.lltk.hu/mustra/811346>

²⁶ Google earth, 2012. 08. 06.

négy stáció után derékszögben megtörve folytatódik a dombtetőn, az erdőben épített kápolnához (1750–1755). A kálváriának a faluval nincsen látványkapcsolata. A stációkat követve viszont a szántóföldeken keresztül nagy távolságra, még a kápolna erdősült környékéről csak a nyiladékra van kilátás.

„Cikkcakkos”: Selmechánya

(8.a, 8.b, 8.c fotó és 3. ábra)

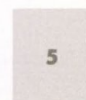
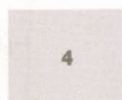
A kálváriaegyüttes igazi barokk remekmű. A kompozíció a hegyoldal egészére kiterjedt. Az alapkö letételére 1744-ben került sor. A kialakításhoz Mikoviny Sámuel (1700–1750) is készített 1744-ben tervet (Vorstellung Des zu Schemnitz neu angelegten CALVARIAE BERGES).²⁷ A Szentlépcső 1746-ban, a Szentsír kápolna 1747-ben már elkészült. A kétszer hét stációt három előkészítő előzte meg: a búcsúzás, a kísértés és a lábmosás kápolnája. A kálváriához idős hársfaallé vezet. A kálváriahegy Selmechánya magasabb pontjairól és az országútról már messziről feltárul.

ÖSSZEFOGLALÁS

Ahány kálvária, annyi sajátos és karakteres tájkép, szerkezeti kialakítás, táji adottságokhoz illeszkedés. A közel háromszáz hazai kálvária között sok a hiányos, a pusztuló. A kompletteket, ahol a stációk, a keresztek és a kápolna is áll, mindenképpen meg kell menteni. Jóllehet a kálváriák műemléki védelem alatt állnak, állapotuk a rendszerváltozás előtt kritikus volt. Örvedetes módon a helyi közösségeknek, az egyházi kezdeményezéseknek és a pályázati támogatásoknak köszönhetően folytonosan kerülnek felújításra szakrális emlékeink. A kálváriák olyan idegenforgalmi desztinációk is, amelyek széleskörű megismertetésére nagyobb figyelmet kellene fordítani. A kálváriák képzőművészeti ábrázolására szolgáljon két példa (4. és 5. ábra). ©

Felhasznált források/Literature

<http://csendhegyek.blogspot.hu>
<http://satoraljaulyhely.hu>
www.hungart.hu
http://www.kektura.click.hu/OKT/szovegek/magyar/14_tura.html
<http://szallasweb.instantweb.hu>
<http://www.panoramio.com>
<http://karpatutak3.blogspot.hu/2014/01/solymari-setak.html>
<http://www.ltk.hu/mustra/811346>

4. ábra/fig.:

Rab-Kováts Éva:
Tihanyi kálvária
(akvarell, 24 x 34 cm)
/ Éva Rab-Kováts:
Tihany calvary
(watercolour, 24 x 34
cm.)

5. ábra/fig.:

Spányi Béla: Kálvária
Bodajkon (olaj,
vászon, 93 x 85 cm)
/ Béla Spányi : Bodajk
calvary (oil on canvas,
93 x 85 cm)

WWW.HUNGART.HU

fourth station turns at right angles to continue to the chapel (1750-1755) in the woods on the hilltop. The calvary has no visual contact with the village. Following the line of the stations, however, there are long views across fields, while from the wooded surroundings of the chapel the only view is into the clearing.

**"Zigzag": Selmečbánya
(Banská Štiavnica)**

(Photo 8.a,²⁷ 8.b, 8.c and fig. 3²⁸)

The calvary ensemble is a true Baroque masterpiece, extending over the entire hillside. The foundation stone was laid in 1744. In 1744 Sámuel Mikoviny (1700-1750) also produced a plan for its design (Vorstellung Des zu Schemnitz neu angelegten CALVA-RIAE BERGES).²⁹ The holy staircase was completed in 1746, and the Holy Sepulchre chapel in 1747. Three preparatory structures preceded the two sets of seven stations: the chapels of leave-taking, of temptation and of the washing of feet. An avenue of old linden trees leads to the calvary. The calvary hill

can be seen at a great distance from the town's high points and from the highway.

SUMMARY

There are as many calvaries as there are distinctive landscape characters, structural forms and compositions integrating into landscape conditions. Among the nearly three hundred Hungarian calvaries, many are incomplete or in ruins. Those which are complete - with stations, crosses and chapels - must be saved at all costs. Although calvaries are protected monuments, their condition before the fall of communism was critical. Fortunately, sacred monuments are being continuously renovated, thanks to the efforts of local communities and churches, and through public funding. Calvaries are also tourist destinations, which should be the focus of more widespread publicity. The following are two examples of the artistic representation of calvaries (Figures 4 and 5). ●

²⁷ Google earth, 2013. 10. 17.

²⁸ I. Szilágyi (2006): *The Calvary of Selmečbánya and its representation*, Working Group for Hungarian Church History, Budapest

²⁹ I. Szilágyi (2006): *The Calvary of Selmečbánya and its representation*, Working Group for Hungarian Church History, Budapest